

UDK 811.112.2'366(049.3)

Primljeno: 23. 8. 2021.

Stručni rad
Professional paper

Amir Krpić

OSMANSKA PORESKA POLITIKA U SVJETLU NEOBJAVLJENE IZVORNE GRAĐE

(Fahd Kasumović, *Na periferiji svijeta islama: Osmanska poreska politika u Bosanskom ejaletu 1699-1839*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2021)

Početak 2021. godine u Sarajevu je objavljena knjiga *Na periferiji svijeta islama: Osmanska poreska politika u Bosanskom ejaletu 1699-1839* autora Fahda Kasumovića, docenta na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Knjiga predstavlja autorovu doktorsku disertaciju, odbranenu 2016. godine i proširenu novim saznanjima i rezultatima istraživanja do kojih je u međuvremenu došao. Knjiga je napisana na ukupno 794 stranice na temelju izuzetno bogate izvorne građe. Autor je koristio neobjavljenu građu dva istanbulska arhiva (BOA, TSMA), pet institucija smještenih u Sarajevu (GHB, OIS, HAS, ABiH, NUBBiH), kantonalnog arhiva u Mostaru, bečkog arhiva (HHSA) i nacionalne biblioteke (ÖNB), dva hrvatska arhiva (AHAZU, DAD) te bugarske nacionalne biblioteke u Sofiji (NBKM). Osim toga, tu su i četiri reference neobjavljene transkribirane primarne građe, kao i prilično veliki broj objavljene primarne građe (109 referenci). Naravno, neizostavan dio historiografske osnove čini i literatura, koju je autor vješto sakupio i koristio (280 referenci), i to na bosanskom (i drugim južnoslavenskim jezicima), turskom, engleskom, njemačkom i arapskom jeziku.

Knjiga se sastoji od šest glavnih poglavlja, od kojih svako ima više ili manje potpoglavlja, što u konačnici djelo čini prilično preglednim. Poglavlja se uglavnom odnose na različite poreze koji su tada postojali. Tako se četiri od tih šest poglavlja

odnose na džizju, repatricione poreze, stočarske poreze i trgovačke poreze. Prvo od šest poglavlja obuhvata sve državne prihode sa timara, zemata i hasova, kao i politiku njihovog sakupljanja, dok je posljednje, šesto poglavlje posvećeno oslobađanju od poreza (razlozima takve prakse, metodama, načinima, promjenama i sl.).

Autor je rezultate svojih dugogodišnjih istraživanja predstavio na sebi svojstven, ponekad i nekonvencionalan način (što, uostalom, i sam ističe na nekim mjestima). Takav pristup rezultirao je time da je djelo – iako veoma sadržajno – pregledno, razumljivo i jednostavno za čitanje. Kasumović se potrudio da razjasni sve potencijalne nejasnoće koje se mogu javiti kod čitaoca. Tako je već na prvim stranicama objasnio polazne tačke, počevši od samog naslova. Kako se može vidjeti, naslov sadrži ‘prednaslov’ (*Na periferiji svijeta islama*), glavni naslov (koji ukazuje na sadržaj djela; *osmanska poreska politika*), prostorni okvir (tj. Bosanski ejalet) i vremenski okvir (1699-1839). Svrha prednaslova nije marketinška, nego dodatak prvobitnom naslovu doktorske disertacije kojim je autor želio osmansku poreznu politiku u Bosni staviti u širi kontekst. On sam kaže: „Naslov sam dopunio riječima „Na periferiji svijeta islama“, kojim sam želio naglasiti svoju posvećenost istraživanju odnosa centra i periferije u osmanskome povijesnom kontekstu te uskladiti naslov s činjenicom da je Bosanski ejalet (...) predstavljao rubno područje Osmanskog carstva i, ujedno, perifernu oblast islamskog svijeta“ (str. 14). Dalje, u uvodu, autor objašnjava suštinu svog istraživačkog pitanja – porezne politike, te daje kraći osvrt na višestruko značenje samog pojma *porez*, odnosno različito shvatanje tog pojma u osmanskome historijskom kontekstu u odnosu na njegovo moderno značenje (str. 23). Iako su prostorni i vremenski okvir prilično jasni, autor se ipak osvrnuo na granične godine perioda koji je istraživao, a koje se nalaze i u naslovu djela. Razlog tome je njegova namjera da objasni zašto su baš 1699. (Karlovački mir) i 1839. godina (Hatišerif od Gilhane) granične godine. U tom smislu je istakao da je uzeo ova dva događaja zbog odraza koji su oni imali na oporezivanje i osmansku poreznu politiku. Naravno, to ne znači da je sadržaj knjige strogo ograničen na period između dvije granične godine (kako se sam autor izrazio, one nisu *berlinski zidovi*; str. 25), budući da se autor negdje morao vraćati unazad – prije 1699. godine, za potrebe objašnjenja dotadašnjeg stanja po nekom pitanju – kao i unaprijed – poslije 1839. godine, za potrebe bar u grubog objašnjenja posljedica ili sudbine pojedinih poreza nakon proglašenja tanzimata.

Generalno gledano, Kasumović je osmansku poreznu politiku okarakterisao kao fiskalističku, tradicionalističku, šerijatsku i nmerkantilističku. Fiskalizam se ogleda u tome što su osmanske vlasti poreznu politiku vodile u skladu sa potrebama po-

krivanja rashoda i državnim interesima. Kasumović je, međutim, napomenuo da su ti interesi zapravo bili širok pojam, te da u njih nije spadalo samo povećanje poreza u cilju akumuliranja većeg prihoda od poreza. Naprotiv, on je ispravno primijetio da je u nekim prilikama državni interes bio smanjenje poreznih opterećenja u cilju stimulacije naseljavanja na nekom području i slično. Prihod od poreza bi u takvim slučajevima trenutno bio manji, ali bi dugoročno donio veću korist državi. Tradicionalizam se, prema autorovom zaključku, ogledao u tome što su neki porezi održavani u ime starine, tj. zato što su naslijeđeni iz prethodnih perioda. U ovom smislu autor je primijetio i brojne nedostatke u vidu zastarjelosti podataka na osnovu kojih su ubirani porezi. Katastarski popisi su uglavnom poticali sa početka 17. stoljeća, a neke sultanske odredbe u domenu porezne politike bile su još i starije; kao takvi ti propisi nisu odgovarali stvarnom stanju na terenu u kasnijem vremenu, odnosno nisu bili prilagođeni novim okolnostima. Autor je također napomenuo da tradicionalizam u poreznoj politici nije značio da se nisu mogli uvoditi i novi porezi, pored starih, naslijeđenih. Naprotiv, niz poreza uveden je tokom 18. ili prvih decenija 19. stoljeća. Treća osnovna karakteristika osmanske porezne politike u Bosanskom ejaletu je oslanjanje na šerijatske propise. Osmansko carstvo je, kao islamska država, naslijedilo brojne poreze koji su utemeljeni u samim počecima islama. Postojanje takve politike autor je nastojao staviti u odgovarajući historijski kontekst. Tako je istakao da je sa stanovišta moderne ekonomske politike postojanje šerijatskih poreza bilo diskriminirajuće, jer su neke poreze plaćali samo ili pretežno nemuslimani. Drugim riječima, nisu svi osmanski podanici bili ravnopravni u smislu poreznih opterećenja. Sa druge strane, također je napomenuo da je takva porezna politika opravdana sa stanovišta islamske ekonomije, u konačnici zaključujući da „oba navedena tumačenja treba razumijevati kao rezultat različitih društvenih vrijednosti i paradigmi“ (str. 719). Četvrta karakteristika – (ne)merkantilizam – pokazuje autorovo razumijevanje šireg konteksta vremena o kojem piše. Merkantilizam je bio osnovni ekonomski pravac kojim su se vodile manje-više sve evropske zemlje tog doba, a cilj je bio maksimizacija profita (i to po mogućnosti čistog profita u novcu, više nego u robi). Merkantilističke ekonomije toga doba nastojale su što više izvoziti, te što je više moguće obeshrabriti uvoz nametanjem visokih carina i drugih ograničenja trgovine. Za osmansku ekonomiju Kasumović je zaključio da ona nije bila merkantilistička, o čemu najbolje svjedoče razne kapitulacije (trgovačke povlastice koje su sultani – počevši još od 16. stoljeća – izdavali evropskim zemljama i njihovim trgovcima, a čiji se broj povećavao u kasnijim stoljećima. Upravo tu karakteristiku osmanske porezne politike autor je istakao kao najznačajniju razliku u

odnosu na porezne politike europskih zemalja tog vremena, koje su bile merkantilističke.

Najveći dio ove knjige napisan je na osnovu neobjavljene arhivske građe. Vrlo su rijetka poglavlja, čak i pojedinačne stranice, u kojima autor nije donosio podatke iz neobjavljene građe ili zaključke izvedene na osnovu takve građe. Imajući to u vidu, bilo bi bespotrebno ovdje navoditi šta je sve zapravo novo u nauci što je donijela ova knjiga, jer je ona u cijelosti takva. Naravno, to ni na koji način ne znači da autor nije koristio postojeća znanja i dostignuća historiografije, naprotiv.

Naime, ono što, pored ostalih stvari, smatram posebno vrijednim doprinosom ovog djela jesu autorove česte i odvažne rasprave sa historiografskim autoritetima u određenim pitanjima. On je svoju namjeru o takvim raspravama naznačio već u uvodu, gdje je dao i kratke napomene o doprinosima pojedinih autora (kao što su H. Hadžibegić, A. Sućeska, M. Hadžijahić, N. Moaćanin, A. Aličić, A. Handžić, N. Filipović, B. Đurđev i drugi) u rasvjetljavanju nekih pitanja kojima se i sam Kasumović bavio u ovom djelu. Također je ukazao i na određene probleme naslijeđene bosanskohercegovačke historiografije o osmanskoj poreznoj politici, kao što su nedovoljna količina radova, nesistematičnost, neravnomjerna obrađenost pojedinih perioda, korištenje malog broja izvora kod nekih autora, kao i očigledno prisustvo ideologije – konkretno problem marksističkog metanarativa, kako ga je sam autor nazvao – u radovima pojedinih autora, izričito navedenih Đurđeva, Filipovića i Sućeske. Pojedinačnih rasprava sa starim historiografskim autoritetima, odnosno autorovih kritičkih analiza postojećih radova o pojedinim pitanjima, je isuviše mnogo u ovom djelu da bi sve one ovdje bile navedene. Zapravo, samo o tome bi se mogao napisati jedan prilično opširan prikaz. Treba istaći da se pomenute rasprave i analize najčešće odnose na zaista brojne ispravke i dopune prevoda pojedinih dokumenata koje su autori ranije koristili (posebno H. Kreševljaković, A. Sućeska, H. Hadžibegić, T. Popović, G. Elezović), te ispravke ili dopune navoda i zaključaka na osnovu izvorne građe (posebno N. Filipović, A. Aličić, H. Hadžibegić, A. Handžić). Jedno cijelo potpoglavlje (str. 334-339) Kasumović je zapravo posvetio raspravi sa pojedinim zaključcima Nenada Moaćanina u vezi sa postojanjem tzv. terenskih listi za džizju i sa njima povezanim fiskalnim jedinicama. U tom poglavlju je argumentovano predstavio svoje poglede i zaključke, suprotstavljajući ih Moaćaninovim zaključcima u istim pitanjima koje je smatrao neodrživim.

Fahd Kasumović je ovim djelom dao značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji o osmanskoj poreznoj politici. Naučni doprinos, kako je već navedeno, ogleda se u donošenju novih, do sada nekorisćenih arhivskih izvora, njihovim

upoređivanjem sa postojećim izvorima, analizom već korištenih izvora, kao i pomenutim raspravama sa postojećim historiografskim autoritetima. Ovakav pristup smatram i više nego potrebnim u današnjoj bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Adresa autora
Author's address

Amir Krpić
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
krpic.amir@gmail.com

